

[DOI:10.26104/NNTIK.2023.74.91.020](https://doi.org/10.26104/NNTIK.2023.74.91.020)

Исмаилова Н.Р., Таалайбекова Н.Т., Кумушбекова А.О.

**СТРАТЕГИЯЛЫК СООДА КӨЗӨМӨЛҮНДӨГҮ НЕГИЗГИ
ГЛОБАЛДЫК МАСЕЛЕЛЕР ЖАНА КОРКУНУЧТАР**

Исмаилова Н.Р., Таалайбекова Н.Т., Кумушбекова А.О.

**ОСНОВНЫЕ ГЛОБАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И КЛЮЧЕВЫЕ
УГРОЗЫ В СТРАТЕГИЧЕСКОМ ТОРГОВОМ КОНТРОЛЕ**

N. Ismailova, N. Taalaibekova, A. Kumushbekova

**THE MAIN GLOBAL PROBLEMS AND KEY THREATS
IN STRATEGIC TRADE CONTROL**

УДК: 339.5/9+005

Заманбап дүйнө адам жашоосунун негизги аспектилери камтыган курч жана өз ара байланышкан ааламдык көйгөйлөргө туш болууда. Бул татаал маселелер адамзаттын жашоосунун негиздерине таасир эткен олуттуу карама-каршылыктарга байланыштуу. Стратегиялык соода көзөмөлүнүн контекстинде бул карама-каршылыктар олуттуу коркунучтардын булагы болуп, айрым мамлекеттерге гана эмес, бүткүл дүйнөлүк тартипке таасир эткен көйгөйлөрдү жаратат. Бул ааламдык көйгөйлөрдүн курчушу эл аралык уюмдар тарабынан башкаруунун жетишсиздиги менен татаалданып жатканын белгилей кетүү маанилүү. Жөнгө салуу процесстери, алардын аң-сезими жана каржылоо мамлекеттердин кызыкчылыктарынын жана артыкчылыктарынын ар түрдүүлүгү менен шартталган чакырыктарга туш келет. Бул фактор ааламдык маселелерди чечүүнү татаалдаштырат, стратегиялык соода көзөмөлүнө натыйжалуу жана ырааттуу эл аралык мамилени талап кылат. Бул аспектилери талдоо соода көзөмөлү менен байланышкан ааламдык көйгөйлөрдүн маңызын тереңирээк түшүнүүгө жана белгилүү бир чөйрөдө дүйнөлүк коомчулуктун алдында турган кыйынчылыктарга туруштук бере ала турган эффективдүү стратегияларды иштеп чыгуунун негизги багыттарын аныктоого мүмкүндүк берет.

Негизги сөздөр: глобалдык маселелер, мамлекет, коом, мамлекеттин функциялары, кызматташтык.

Современный мир сталкивается с острыми и взаимосвязанными глобальными проблемами, затрагивающими основные аспекты человеческой жизни. Эти сложные проблемы обусловлены значительными противоречиями, затрагивающими основы существования человечества. В контексте стратегического торгового контроля эти противоречия становятся источником серьезных угроз, создавая вихрь проблем, затрагивающих не только отдельные государства, но и весь мировой порядок. Важно отметить, что эскалация этих глобальных проблем осложняется недостаточным уровнем управления со стороны международных организаций. Процессы регулирования, их осознание и финансирование сталкиваются с вызовами, вызванными разнообразием интересов и приоритетов государств. Этот фактор делает решение глобальных вопросов более сложным, требуя более эффективного и согласованного международного подхода к стратегическому торговому контролю. Анализ этих аспектов позволяет более глубоко понять суть глобальных проблем, связанных с торговым контролем, и обозначить ключевые направления деятельности для разработки эффективных стратегий, способных справиться с вызовами, стоящими перед мировым сообществом в данной области.

Ключевые слова: глобальные проблемы, государство, общество, функции государства, сотрудничество.

The modern world is facing acute and interrelated global problems affecting the main aspects of human life. These complex problems are caused by significant contradictions affecting the foundations of human existence. In the context of strategic trade control, these contradictions become a source of serious threats, creating a whirlwind of problems affecting not only individual states, but also the entire world order. It is important to note that the escalation of these global problems is complicated by the insufficient level of governance on the part of international organizations. Regulatory processes, their awareness and financing face challenges caused by the diversity of interests and priorities of States. This factor makes solving global issues more difficult, requiring a more effective and coordinated international approach to strategic trade control. The analysis of these aspects allows us to better understand the essence of global problems related to trade control and identify key areas of activity for the development of effective strategies that can cope with the challenges facing the world community in this area.

Key words: global problems, the state, society, state functions, cooperation.

Качан XII-XIII кылымдарда базарлар жана соодалар тез өнүккөн кезде, Европада ааламдашуу башталган. Бул процесс XIV-XV кылымдарда басаңдаган, бирок XVI-XVII кылымдарда Европа өлкөлөрүндөгү экономикалык өсүштүн жана географиялык ачылыштардын натыйжасында процесс тез өнүгө баштаган [4].

XX кылым тез жана ылдам өнүккөн ааламдашуу кылымы болуп эсептелет. Биринчи дүйнөлүк согуш да ааламдашууну токтото алган эмес. Бирок 1930-жылдары Европаны экономикалык кризис каптап, дүйнөлүк экономика токтоп гана тим болбостон, ааламдашуу темпи басаңдаган. Экинчи дүйнөлүк согуш аяктаган соң ааламдашуу ылдамдаган. Ааламдашуу эл аралык уюлдук байланыштын пайда болушу, 1995-1999-жылдары Дүйнөлүк соода уюмунун (ДСУ) түзүлүшү, [6] эл аралык сооданы либералдаштырууга жана катышуучу өлкөлөрдүн ортосундагы соода жана саясий мамилелерди жөнгө салуу, ошондой эле интернеттин пайда болушу менен көрүнгөн.

Ааламдашуунун негизги себептерин талдап көрсөк. Индустриалдык коомдон постиндустриалдык коомго өтүүнүн жана өлкөлөр ортосундагы маалыматтык байланыштардын мындан ары өнүгүшүнүн көптөгөн себептери бар. Алардын арасына мамлекеттердин

ортосундагы эл аралык экономикалык кызматташтыкты өнүктүрүү, трансулуттук корпорацияларды жана бизнес аралык альянстарды түзүү кирет. Ааламдашуу азыркы дүйнөдө кеңири жайылган көрүнүштөрдүн бири болгондуктан, көптөгөн факторлорду, анын ичинде туризмдин өнүгүшү, башка өлкөлөрдүн маданиятын жана тарыхын изилдөөгө болгон кызыгуунун өсүшүн, ааламдык көйгөйлөрдү чечүү, эл аралык коомчулук менен кызматташуу зарылдыгын эске алуу керек [2].

Ааламдашуунун төрт негизги формасы бар [2], алар ааламдашуунун башка формаларына караганда тереңирээк изилдөөнү талап кылат. **Биринчиси** – экономикалык. Анын максаты – өлкөлөр ортосундагы экономикалык байланыштарды чыңдоо, өндүрүш жана эл аралык соода тармагында кызматташууну өнүктүрүү [4]. Эң айкын мисалдар Эл аралык Валюта Фондунун, Дүйнөлүк Банктын жана Дүйнөлүк Соода Уюмунун түзүлүшү [4].

Саясий ааламдашуу ааламдашуунун **экинчи формасы**. Ал аскердик-саясий альянстарды түзүү, мамлекеттерди аскердик блокторго (НАТО, БУУ, Шанхай Кызматташтык Уюму) кошуу, улуттук эгемендүүлүктү алсыздандыруу, айрым мамлекеттердин эмес, бүтүндөй эл аралык коомчулуктун кызматташуусун камтыйт.

Үчүнчүсү – социалдык форма. Ааламдашуунун бул формасы экономика жана саясатка байланыштуу миграциялык процесстерди чагылдыргандыктан, көптөгөн карама-каршы чечмелөөгө ээ. Анда бай жана кедей өлкөлөрдүн айлык акысы, коопсуздугу жана жашоо сапатындагы айырмачылыктар көрсөтүлөт. Дал ушул ааламдашуу өзгөчөлүгүнөн улам француз жана орусиялык Жерар Депардьё өзүн «дүйнө жараны» деп атаган. Адамзат тарыхында кош, атүгүл үч жарандыгы бар адам ар бир өлкөнүн жараны деп таанылган мисалдар арбын.

Ааламдашуу жогорку формага ээ, бул руханий форма. Анын маңызы «дүйнөлүк мурас» деген жаңы концепциянын пайда болушуна алып келген дүйнөлүк туризмдин өнүгүү процессинде жатат. ЮНЕСКОнун түзүлүшү глобализациянын руханий формасынын өнүгүшүнүн мисалы болуп саналат [6].

Ааламдашуунун азыркы көйгөйлөрүн жана кесепеттерин айтпай коюу мүмкүн эмес. Анын оң жана терс жактары бар [6]. Ааламдашуунун оң жагына дүйнөлүк экономиканын өнүгүшү кирет. Экономикалык өнүгүүнүн деңгээли төмөн болгон өлкөлөрдө өндүрүштүк кубаттуулуктар түзүлгөн, ал эми аз өнүккөн өндүрүштүк потенциалы бар өлкөлөрдө модернизация жүргүзүлгөн. Жана ал өлкөлөрдө импорт жана экспорт өнүккөн. Ааламдашуу жүзөгө ашыруунун дагы бир артыкчылыгы – өнүмдүн сапатын жогорулатууга жана өндүрүш убактысын азайтууга жардам берген эл аралык эмгек бөлүмү болуп саналат. Мамлекеттердин ортосундагы карама-каршылыктардын

жоктугу жана саясий маселелерди басуу боюнча диалогдун болуусу дүйнө жүзүн жагымдуу абалга алып келет. Интернеттин жайылышы да адамдардын ортосунда эл аралык өз ара аракеттенүүсүнө алып келди. Бул ааламдык социакulturалык мейкиндикти түзүүгө жана башка маданияттарга киришүүгө көмөктөшөт.

Улуттук суверенитеттин жана маданияттардын жоголушу ушул категорияга кирет. Улуттук уникалдуулук дүйнөлүк өндүрүш стандарттары универсалдуу болуп калганда, маанисин жоготот. Өнүккөн өлкөлөрдүн жана үчүнчү дүйнө өлкөлөрүнүн ортосундагы каржылык туруктуулуктун жоктугунун жогорулашы, дүйнөлүк экономика аркылуу, бул өлкөлөрдүн жакырчылыгын күчөтүп, алардын үстөмдүк кылган таасирин күчөтөт.

Бардык тармактардагы мамлекеттер ортосундагы атаандаштык, анын ичинде экономикалык жана саясий, каргашалуу куралдуу чыр-чатактарга алып келет.

Ааламдаштыруу процессинин позитивдүү жана терс кесепеттери бар [2]. Ааламдашуу темптин өсүп жаткан жерин өркүндөтүп, өркүндөтүүнү улантууга болот деп тыянак чыгарса болот. Заманбап маалымат коомунда ааламдашуу кадимки жана сөзсүз көрүнүш болуп эсептелет. Дүйнө жүзү боюнча өлкөлөр мүмкүн болушунча көп өз таасирлерге жетишүүгө жана терс таасирин минималдаштырууга аракет кылышы керек. Мындай шарттарда гана ааламдашуу бардык адамзатка пайда алып келет [3].

Азыркы учурда мамлекеттер ортосундагы соода мамилелерине түздөн-түз таасир эткен көптөгөн көйгөйлөр бар. Көпчүлүк маанилүү бир байланыш көйгөйлөрү адамдын жашоосунун астына болгон терең карама-каршылыктарга негизделет. Бул макалада стратегиялык соода көзөмөлүнө байланыштуу негизги көйгөйлөрдү жана коркунучтарды карап чыгуу, ошондой эле бул көйгөйлөрдү чечүүдө пайда болгон көйгөйлөрдү белгилөөгө аракет жасалган.

Азыркы дүйнөдө соода кылуу ролу дүйнөлүк экономиканы өнүктүрүүнүн маанилүү тенденцияларынын бири болуп саналат. Стратегиялык соода башкаруу – бул дүйнөлүк рыноктордун туруктуулугун жана коопсуздугун камсыз кылуунун маанилүү механизми болуп саналат. Бул процесстин маанилүүлүгүнө карабастан, ал бир катар көйгөйлөргө жана коркунучтарга ээ болуп келет.

Дүйнөлүк экономикага караган көйгөйлөрдүн катарында соода стратегиялык башкарууга байланыштуу көйгөйлөр бар. Алар жеке мамлекеттер гана эмес, ааламдык оюнчуларга да тиешелүү. Эл аралык сооданын бул аспектиси экономикалык өнүгүү, саясий туруктуулук жана коопсуздукка байланыштуу.

Мамлекеттер ортосундагы соода бир катар көйгөйлөрдү жана тоскоолдуктарды жаратышы мүмкүн.

Заманбап эл аралык сооданын эң маанилүү көйгөйлөрүнүн бири – процессизмдин жана соода согуштарынын өсүшү болуп саналат. Бул көйгөй эл аралык келишимдер бузулуп, кыйроого алынышы, ааламдык белгисиздикти түзүп, дүйнөлүк экономиканын туруктуулугун түзө турган тарифтер жана квоталар киргизилиши мүмкүн. Бул көйгөйдүн мүмкүн болгон чечими соода тоскоолдуктарын жок кылуу жана ишенимди калыбына келтирүү үчүн өлкөлөрдүн ортосундагы түз диалог түзүү болуп саналат.

Соода-сатык байланышынын эң көп таралган көйгөйлөрүн карап өтөлү. Кибер коркунучтар санариптештирүүнү жана сооданын өнүгүшү менен көбөйүүдө. Кибер кол салуунун эң көрүнүктүү натыйжасы болуп, товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү жеткирүүдө олуттуу үзгүлтүккө алып келген, бизнес үзгүлтүксүздүгүн бузулуусу саналат. Эффективдүү стратегиялык контролду камсыз кылуу үчүн, кибер коопсуздуктун жаңы түзүлүшү жана эл аралык кызматташтык талап кылынат.

Акча туруксуздугу – бул провокациялык факторлордун бири болуп саналат. Алмашуу курсунун өзгөрүүсү эл аралык соодага таасир этет. Алмашуу курстарынын өзгөрүлүшү импорттук жана экспорттоого байланыштуу чечимдерди пландаштыруу жана кабыл алуу кыйынга турат. Валюта рыногун турукташтыруу механизмдерин иштеп чыгуу жана өркүндөтүү бул чөйрөдөгү стратегиялык контроль болуп эсептелет.

Сооданын экологиялык көйгөйлөрдү жератуусунун көптөгөн себептери бар. Алардын арасына айлана-чөйрөнүн булганышы жана жаратылыш ресурстарынын түгөнүшү кирет. Чынында эле, жакшы башкаруу экологиялык стандарттарды сактоону гана эмес, ошондой эле туруктуу өндүрүш жана соода практикасын жигердүү илгерилетүүнү талап кылат.

Өнүккөн жана өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн ортосундагы ири соода тартыштыгы туруктуу жана калыс өнүгүү көйгөйлөрүнүн бири болуп саналат. Стратегиялык менеджмент бай жана начар экономикалык өсүштү өнүктүрүүгө жана өнүгүп келе жаткан базарларды колдоого көмөктөшүү үчүн ченемди азайтуу боюнча чараларды камтышы керек.

Кээ бир өлкөлөр санкцияларга көңүл бурбай же качканда стратегиялык сооданы башкаруунун натыйжалуулугу төмөндөйт. Бул эл аралык коопсуздукка терс таасирин тийгизет жана мыйзамсыз соода операцияларын алдын алууда кыйынчылыктарды жаратат.

Террористтер террористтик ишти каржылоо үчүн соода жүргүзө алышат. Терроризмди колдогон мыйзамсыз соодага жол бербөө үчүн катуу контролдоолор керек.

Пандемиядан улам соода толугу менен үзгүлтүккө учурашы мүмкүн болгон мисалы, COVID-19 учурундагыдай.

Бул кыйынчылыктар жана коркунучтар өлкөлөргө дүйнөлүк сооданы жеңүүгө жана туруктуу башкарылган дүйнөлүк экономиканы түзүүгө мүмкүндүк берген стратегияларды иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк берет.

Дүйнөлүк көйгөйлөр, адатта, топтоштурулган жана өзүнчө чечилбейт. Стратегиялык соода башкармалыгы бир катар экономикалык, социалдык адилеттүүлүк жана саясий чыңалуунун факторлоруна таасир этет. Мисалы, экономика өнүккөн сайын кээ бир өлкөлөр ресурстарды керектөөсүн көбөйтүп, экологиялык көйгөйлөргө алып келиши мүмкүн. Олуттуу көйгөйлөр соода мамилелерине таасир этип, өлкөлөрдө көрсөтүлгөн товарларды жана кызматтарды башкарууда кошумча кыйынчылыктарды жаратышы мүмкүн.

Бул дүйнөлүк көйгөйлөрдү чечүү үчүн негизги тоскоолдуктардын бири – эл аралык уюмдарда башкаруу жетишсиз. Бул көйгөй бирдиктүү стандарттардын жана ченемдердин жоктугунан улам гана келип чыгат. Экономикалык ааламдашуунун контекстинде өзгөчө маанилүү болгон стратегиялык соода башкармалыгына бирдиктүү жана натыйжалуу мамилени иштеп чыгуу кыйынга турат.

Өлкөлөрдүн дагы бир көйгөйү – бул ар кандай кызыкчылыктар жана артыкчылыктар. Кандай болбосун, ар бир өлкөнүн өнүгүүсүнө, анын өзгөчөлүктөрүн жана максаттарын өзүлөрүнүн жеке мамилеси бар. Белгилей кетүүчү нерсе, эгерде өлкөлөрдүн ааламдык көйгөйлөрдү чечүүдө жалпы кызыкчылыктар болсо да, бул маселелер боюнча ар кандай көз караштарды билдирсе дагы, бирдиктүү соода контролдук стратегиясын иштеп чыгуу өтө кыйын.

Көйгөйлөрдү натыйжалуу чечүү жана туруктуу глобалдык башкарууну камсыз кылуу үчүн интеграцияланган мамиле керек. Буга жетишүү үчүн эл аралык уюмдардын ролун, таанылышын жана каржылоосун күчөтүү зарыл. Ошондой эле, өлкөлөр ортосундагы айырмачылыктарды эске алуу менен, компромисстерди табууга мүмкүнчүлүк берүүчү механизмдерди түзүү керек.

Стратегиялык соода башкаруу эл аралык коопсуздуктун туруктуу иштешин камсыз кылуунун маанилүү аспектиси болуп саналат. Бул соода талаш-тартыштарын гана болтурбастан, туруктуу өнүгүүнүн негизи катары ресурстар менен технологиянын ортосундагы тең салмактуулукту камсыздайт.

Соода-сатык жүргүзүү жаатындагы ааламдык кыйынчылыктар жана коркунучтар Эл аралык коопсуздуктун комплекстүү ыкмасын жана биргелешкен аракеттерин талап кылат. Бул милдет башкаруунун татаалдыгы, маселелердин өз ара көз карандылыгы жана улуттук кызыкчылыктардын көп түрдүүлүгү менен татаалдашат, ошондуктан туруктуу жана адилеттүү дүйнөлүк тартипти түзүү зарыл. Бул маселелер

саясий эркти гана эмес, ошондой эле бардык мамлекеттердин жалпы кызыкчылыктарын стратегиялык соода жүргүзүүнүн натыйжалуу жана тутумун түзүүнү талап кылат.

Стратегиялык Департаментке байланыштуу көптөгөн маселелер ар кандай тараптардын биргелешкен аракеттери жана кызматташуусун талап кылат. Эл аралык соодага, протекционизмге каршы күрөшүү жана чыңдоочу эл аралык кызматташуунун натыйжалуу механизмдерин иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу бул көйгөйлөрдү чечүүнүн негизги багыттары болуп саналат.

Стратегиялык соода башкармалыгы дүйнөлүк соода буйругун туруктуулугун жана адилеттүүлүгүн камсыз кылууда негизги ролду ойнойт [3]. Бул алардын экономикалык кызыкчылыктарын коргоо, керектөөчүлөрдүн коопсуздугун камсыз кылуучу өлкөлөрдүн жана уюмдар үчүн маанилүү куралды жана чынчылдык принциптерин жайылтууга жардам берет. Ошол эле учурда, сооданы көзөмөлдөө саясаты жана практикасы дайыма өзгөрүп турган глобалдык чөйрөгө жана технологиялык инновацияларга жооп катары өнүгүп турушу керек. Жаңы чакырыктарга, мүмкүнчүлүктөргө натыйжалуу жооп берүү үчүн технологиялык, саясий жана экономикалык өзгөрүүлөргө жана технологиялык өзгөрүүлөргө мониторинг жүргүзүү зарыл.

Бул мыйзамдарды жаңыртууну, ошондой эле мониторингдин жана талдоонун жаңы ыкмаларын, ошондой эле башка мамлекеттер жана эл аралык уюмдар менен бирдиктүү стандарттарды жана эрежелерди иштеп чыгуу үчүн башка өлкөлөр менен кызматташууну өнүктүрүүнү талап кылат.

Кошумчалай кетсек, сооданын туруктуулугуна жана адилеттүүлүгүнө ДСУ сыяктуу дүйнөлүк уюмдарга катышуу жана соода талаш-тартыштарын чечүү

үчүн ачык жана интерактивдүү мамилеге негизделген сүйлөшүүлөр аркылуу жетишүүгө болот. Бул эффективдүү, ачык, адилеттүү жана туруктуу дүйнөлүк соода тутумун түзүүгө алып келет.

Дүйнөлүк көйгөйлөрдү чечүү үчүн бардык кызыктар тараптарга эл аралык коомчулукка жасаган аракеттерин айкалыштыруу керек. Бүткүл жер шарынын позитивдүү жана гүлдөп өнүккөн келечегине макулдашылган, акылдуу жана ырааттуу иш-аракет аркылуу гана жетишүүгө болот. Туруктуу жана адилет дүйнөлүк соода тартибин камсыз кылуу үчүн, стратегиялык соода башкаруу өзгөрүп жаткан дүйнөлүк кырдаалга ылайык өнүгүшү керек.

Адабияттар:

1. Ахмедов Р.М., Иванова Ю.А. Роль и значение международного сотрудничества по вопросу охраны и защиты окружающей среды // Международный журнал гражданского и торгового права. 2019. - № 1.
2. Иванова Ю.А., Ахмедов Д.Р., Захарова А.Д. Государственно-правовое противодействие загрязнению атмосферного воздуха: опыт Китайской Народной Республики // Международный журнал гражданского и торгового права. 2019. №3.
3. Эриашвили Н.Д. О генезисе федерализма в Российской Федерации // Международный журнал конституционного и государственного права. 2020. № 1. С. 105-108.
4. Экологическое право: Учеб. пособие для студ. вузов / [Н.В. Румянцев др.]. / Под ред. Н.В. Румянцева, Ф.Г. Мышко. 6-е изд., перераб. и доп. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2018.
5. Вторая Мировая война // [URL://https://ru.wikipedia.org/wiki/Вторая_мировая_война](https://ru.wikipedia.org/wiki/Вторая_мировая_война).
6. Mark Kramer. The Soviets Nearly Won Afghan War. 26.12. 2004, N.Y.
7. Керимкулова М.К., Мусалиева К. Концептуальные подходы в изучении стратегического торгового контроля. // Известия ВУЗов Кыргызстана. 2023. № 2. С. 137-140.